

hvor det derfor ideelt set må gælde om, at det bedste argument vinder – om fornødent på tværs af alle religiøse eller andre traditioner. For det første har religionen, herunder den kristne, selvfølgelig ikke udspillet sin rolle – noget som Habermas jo i øvrigt selv har anerkendt i de seneste år, bl.a. i sin diskussion med den nuværende pave. Men for det andet, og det gør Adams meget ud af, kan man ikke opstille en sondring mellem religionernes fortællinger (narratives) og den, ifølge Habermas, ikke-narrative form for samtale: argumentationen eller diskursen. Alle religionernes fortællinger er før som nu blevet fulgt op af argumentationer. Og hvordan det så kan foregå i dag, giver Adams et bud på ved i det sidste kapitel at skitsere en form for åbenbart igangværende “scriptural reasoning”, hvor jøder, kristne og muslimer taler sammen ud fra hver deres tradition og hver deres hellige skrift. “Scriptural reasoning” viser altså, ifølge Adams, at argumentationen, den kommunikative handle, ikke har afløst religionen, men at begge dele kan bestå side om side.

Adams, der synes meget velorienteret i tysk filosofi, forholder sig teologisk næsten udelukkende til den engelsksprogede verden (en undtagelse i kapitlet “Habermas in dialogue with theologians”, der præsenterer Habermas’ replikker til en række tyske filosoffer og teologer, heriblandt undertegnede!), og Habermas’ egne værker diskuteres på grundlag af de engelske oversættelser. Det gør bogen til tung læsning. Og man må nok sige, at den er lidet kongenial med Habermas himself. Han vil kunne replicere (som han gjorde i sin replik til undertegnede): “I ask myself *who* recognises himself or herself in this interpretation”. På den anden side giver bogen så også et interessant indblik i, hvordan man i dag fra anglikansk teologisk hold forsøger at tackle problemerne med den multikulturelle og multireligiøse moderne verden.

Jens Glebe-Møller

Karsten Hermansen

Kirken, kongen og enevælden. En undersøgelse af det danske bispeembede 1660-1746. Odense: Syddansk universitetsforlag 2005. 424 s. Kr. 300.

Forf. har sat sig for at undersøge biskoppernes forhold til og betydning for kongemagten under den tidlige enevælde, og for at få styr på dette meget store overordnede emne inddeler han sit projekt i tre dele: 1) bispeembedets indhold og funktioner, 2) rekrutteringen af biskopperne og 3) biskoppernes indflydelse på den kirkepolitiske og teologiske udvikling. Hvad første del angår trækker forf. linjen op fra reformationstidens lovgivning om bispeembedet i Kirkeordinansen til Danske Lov, og han betoner, at der ikke er tale om en reel fornyelse i Danske Lov eller i lovgivningen lige derefter. Som årsag angives, at lovgivningen var *stram* nok til enevoldsstyrets brug, kirke og konge arbejdede frem mod samme mål. Biskoppen skulle sørge for kirketugten og beskytte det enevældige kgl. styre, og forf. viser, hvorledes dette blev udfoldet gennem visitatserne, diciplineringen af gejstlige og lægfolk og gennem kroningen og salvingen af majestæterne. Kapitlerne om biskoppernes

rekruttering (211-261) gennemgår uddannelse, karriere, sociale tilhørsforhold, alder, embedstid og teologiske standpunkter hos de 40 mænd, som sad på de danske bispestole fra 1660 til 1746. Forf. kan her påvise betydelige ligheder mellem tiden før og efter 1660 mht. rekrutteringsgrundlag og udnævnelsespolitik. Årsagen er, at der ikke var behov for store ændringer, fordi den kgl. enevældige udnævnelse af bisper fandt sted allerede før 1660, trods Kirkeordinansens regler. I modsætning til det, der var tilfældet med amtmandsembederne, hvor kongen nu rask væk foretog udskiftninger for at sikre sig loyaliteten, var det ikke nødvendigt ved bispeudnævnelser. Bisper og kongemagt havde lige siden reformationen samarbejdet om projektet *skabelsen af et gennemført kristent samfund*. Bogens tredje del inddeles naturligt nok i ortodoksiens og pietismens perioder. Forf. hævder, at gejstligheden også her indtog en særstilling, den skulle holde konge og samfund fast ved det bekendelsesmæssige grundlag, og forf. mener, at det lykkedes gejstligheden at gøre en indflydelse gældende, da spørgsmålet om andre religionsudøvers adgang til landet blev aktuelt. Hertil er dog at sige, at disse netop fik adgang og opnåede en vis religionsfrihed. Kirkens og kongens fælles målsætning begyndte at krakelere, og i pietismens tid var den kirkelige enhed forsvundet. Dette betød, viser forf., at kongernes personlige religiøse holdninger blev udslagsgivende, fx vedr. missionen i Trankebar og Grønland.

Småfejl og unøjagtigheder kan ikke undgås i et værk som dette, bl.a. staves Melanchthon konsekvent forkert, de første superintendenter var ikke alle sammen præster, som havde udbredt den nye tro før 1536 (15), og man undrer sig i øvrigt over, at forf. åbenbart ikke kender til missionsbestræbelser blandt jøder i Danmark i pietismens tid. Her kunne han ellers have afprøvet sine teorier og fundet interessante svar.

Alligevel kan man konstatere, at der er tale om en overordentlig dygtig afhandling. Sejt og målbevidst forfølger forf. sin tese, og han har med stor flid kastet sig over både administrationshistorie, kirkelig uddannelse, kirkedisciplin og teologi. En sådan undersøgelse af periodens biskopper, deres uddannelse og virke og forhold til kongemagten er ikke foretaget tidligere, og det er særdeles fortjenstfuldt, at forf. har gennemgået, fremlagt og analyseret dette meget omfattende kildemateriale.

Martin Schwarz Lausten

Ingmar Brohed

Religionsfrihetens och ekumenikens tid. Sveriges kyrkohistoria bd. 8. Stockholm: Verbum förlag 2005. 447 s. Skr. 380.

I den periode, 1910-2000, som dette bind dækker, sker de allerstørste ændringer i den svenske kirkes historie. Fra en statskirkelig folkekirke frem til en adskillelse mellem stat og kirke, eller rettere en *religionsförändring* i forholdet mellem de to. Set her fra Danmark, hvor vi ofte roser os af den specielle grundtvigske inspirerede frihed i folkekirken, er det særligt interessant